

*Др Иштван Фејеш, ванредни професор
Правног факултета у Новом Саду*

МЕСТО И УЛОГА КРИМИНАЛИСТИКЕ У СИСТЕМУ КРИВИЧНИХ НАУКА И ПРЕСПЕКТИВЕ ЊЕНОГ РАЗВОЈА

***Сажетак:** Пре петнаестак година један аутор¹ се питао да ли умире криминалистика. Прошло време је показало да криминалистика не само да не умире већ доживљава снажан развој. То међутим не значи да су сви проблеми криминалистике решени. Још увек нису до краја расправљена ни веома важна питања места и улоге криминалистике у систему наука уопште и посебно у односу на кривичне науке. Ово нису питања само од теоретске важности већ имају и велики практични значај, и иду и на даљи развој криминалистике. Узбудљивом питању тенденција даље развоја је посвећен други део рада.*

***Кључне речи:** криминалистика, кривичне науке, систем, развој*

¹ Jaeger, *Stirbt die Kriminalistik? Der Kriminalist*, бр. 4/1990.

І Увод

Снажне и брзе друштвено-економске промене у другој половини XX и на почетку овог века одразиле су се и на криминалитет и на друштвене захтеве у погледу сузбијања те појаве. У погледу криминалитета се испољавају неповољне тенденције. Глобална појава је раст броја извршених кривичних дела, јављају се опасни нови облици, све више су изражени елементи насиља, организованости и интернационализације, расте број деце међу учиниоцима итд. Еволуирају етичка и правна схватања људи, друштава и међународне заједнице о криминалитету и његовом сузбијању. Инсистира се на људским правима и изграђују међународни стандарди за њихову заштиту.

Све то ствара ново окружење за рад на сузбијању криминалитета.

Насупрот изразитој динамици појавних облика и других карактеристика криминалитета, уочљива је релативна стабилност метода његовог сузбијања. То само по себи не мора бити негативно. Наиме, заштита основних права и слобода, правна сигурност и едукација лица која примењују закон захтева високу стабилност како у примени правних прописа тако и криминалистичких правила. Међутим, ако се томе прибродји и инертност законодавца, и неки други објективни (недостатак финансијских средстава и стручњака) и субјективни (незнање, страх од новина, итд.) фактори, крајњи резултат је да наспрам динамичног криминалитета стоји у суштини крут и конзервативан прогон.

Криминалитет и његово сузбијање узајамно утичу један на другог. Из тога следи да је неповољно стање криминалитета у узрочној вези и са недостацима његовог сузбијања. И наука сноси своје део одговорности. Недовољна ефективност сузбијања криминалитета је делом и последица недостатака у научном раду у наукама које се баве криминалитетом и његовим сузбијањем где спада и криминалистика². Ради ефикасног сузбијања криминалитета или бар формирања чврсте и стабилне равнотеже на пољу сузбијања криминалитета, који ће бити у сагласности са и захтевима идеје правне државе, неопходна је научна позадина у коме ће као грана наука која се баве криминалитетом поред кривичног права (материјалног и формалног) и криминалне политике значајно место добити и криминалистика. Константно поштривање казнене политике не може на дуге стазе донети побољшање³.

Светски, а нарочито европски интеграциони процеси и процес хармонизације правних система који прати те токове, у значајној мери утиче на убрзање развоја наука која се баве криминалитетом, а у оквиру њих, нарочито криминалистике. Да би се формирао ефикасна систем прогона против криминалне активности, које више не познаје државне границе, неопходна је координација

² За разне дефиниције појма криминалистике и проблеме везане за термин „криминалистика“ видети код Алексић-Миловановић, *Криминалистика*, Београд, 1994. стр. 20-24. и Fenyvesi, *A kriminalisztika mint tudományág és mint egyetemi tantárgy*, Magyar Tudomány, br. 2/2003., стр. 196-197

³ Неки аутори наглашавају да данашња криминална политика није у стању „да пресудније утиче на криминалитет упркос савремених метода и преношења антикриминалне активности на нове друштвене механизме“ видети: Кривокапић, *Нове тенденције у криминалистици*, ЈРКК, бр. 1/2001., стр. 54.

и хармонизација метода откривања и доказивања кривичних дела на међународном нивоу.⁴

Ради остварења ових захтева, поред бројних других, наука треба да одговори и на питање где је место и каква је улога криминалистике у том систему и каве су перспективе развоја. Овим питањима ћемо се бавити у овом раду.

II Криминалистика и кривичне науке

1. Криминалистика као део система кривичних наука

Науке које се редовито користе у борби против криминалитета називамо системом кривичних наука. Елемент тог система је и криминалистика.

Криминалистика има истакнуто место у борби против криминалитета, али ову функцију може ефикасно испунити само као грана система кривичних наука. Без сагледавања места криминалистике у том систему није могуће схватати теорије, изградња система правила и препорука криминалистике нити њихова ефикасна практична примена. Ово питање дакле није само од теоретског већ и великог практичног значаја.

2. Настанак система кривичних наука

a. Раздвајање кривичног права и кривичног процесног права

У средњем веку кривично право је још било неиздиференцирано. Кривичним законима су прописивана кривична дела, санкције, поступак и извршење санкција. Кривични закони касног феудализма прописивали су и обиље правила за откривања и доказивање кривичних дела. У том погледу је добар пример Кривични законик Марије Терезије (*Constitutio Criminalis Theresiana*) из 1768. г. који је предвиђао детаљна, обавезна правила за утврђивање чињеничног стања код појединих кривичних дела⁵.

⁴ Да је такав процес отпочео показује да се радна тела на бројним подручјима криминалистике баве разрадом метода криминалистичких вештачења, који ће бити прихватљив и за органе прогона и судове разних земаља. Видети о томе извештаје радних група за трасологију и ДНК Европске мреже института кривичних наука, *Information Bulletin for Shoeprint/Toolmark Examiners*, jun 2001., Tom VII, br. 2.

⁵ Тако су у погледу фалсификовања новца у пар. 5 Арт. 63. прописана:

„Посебна питања која у вези фалсификовања новца треба поставити следећим редоследом: како је (осумњичени-И. Ф.) дошао до средстава за фалсификовање и фалсификованог новца којег је издао или је код њега нађен. Ако именује лице од којег је те предмете добио, његово име и начин предаје треба јасно и исцрпно описати. Да ли је сам израђивао фалсификоване монете (ако није именовао лице од кога их је добио), па ако је то признао, колико често? Колико комада и од каквог метала? Где је набавио метал, клише и друга средства? Како је извео саму радњу? Које алате је користио и где их је набавио? Да ли су људи из куће или господар куће знали за то и да ли су имали корист од тога? Од кога је научио фалсификовање, како му је име и где се налази? Да ли је трошио фалсификован новац? Колико? Комаде (је платио-И. Ф.)? Где? Треба да наведе име места.”

Историјски посматрано, главни облик борбе против криминалитета било је вековима репресивно, постделиктно реаговање. Монопол кривичног права је уздрман у доба просветитељства, кад се поред репресивног прогона почиње јављати идеја и потреба за превентивним деловањем тј. спречавањем извршења кривичних дела. Са друге стране, све више и бржим темпом се ширио круг научних и стручних сазнања која су се могла користити у борби против криминала. Како се развијало кривично право и са њим повезане науке, тако се ширила леза доказних средстава. То потврђује правило да су током историје за откривање учиниоца и доказивање његове кривице увек коришћена средства која су одговарала датом нивоу развитка друштва.

Све већи квантитет и квалитет знања и бржа специјализација довели су до формирања посебних научних дисциплина. Са аспекта наше теме веома је важно било раздвајање материјалног и процесног кривичног права и касније издвајање криминалистике из кривичног процесног права.

б. Настајак криминалистике

Идејни токови који су кулминирали у Француској буржоаској револуцији довели су до брисања тортуре као законског средства за утврђивање истине и са њим и система законске оцене доказа. Прихватање идеје слободног судског уверења учинило је сувишним обавезна упутства за утврђивање чињеничног стања која су у кривичним законима 18. века била раширена. Због тога закони о кривичном поступку који се доносе у XIX веку, та правила више не садрже. Судије, нарочито истражне судије и тужиоци су тако постали много слободнији, неспутани у свом раду али и препуштени сами себи. Потребне органа прогона, развој науке и велики раст криминалитета све су јаче наметале потребу за формирањем науке која би се бавила откривањем, доказивањем и спречавањем кривичних дела. Због те потребе у Европи се од 30-тих година XIX века све чешће објављују научни радови усмерени на развијање кривичног правосуђа. Аутори тих дела су биле најчешће судије и универзитетски професори либералног духа, који су одбацивали крута формализована правила доказивања и оцене доказа ранијег феудалног кривичног поступка. У својим радовима су давали препоруке у вези доказа и доказивања у кривичном поступку. Били су непосредни претходници криминалистике. Од бројних аутора треба споминути пинирски рад Л. Х. Франц фон Јагемана (*L. H. Franz von Jagemann*) и његово дело „Наука судске истраге”⁶. Већ се из наслова види да аутор није имао само намеру писања стручне књиге већ и полагања основа нове науке. Први том је посветио теорији истраге. Главним задатком тог дела своје књиге сматрао је разраду правила за откривање и фиксирање доказних средстава. У преко 700 параграфа је расправља о правилима увиђаја, узапћења ствари, саслушању окривљеног и сведока. У другом тому, након резимирања прописа и принципа, на више стотина практичних примера-од увиђаја до извршења смртне казне-приказује практичну реализацију разних мера.

⁶ *Handbuch der gerichtlichen Untersuchungskunde* (Frankfurt am Main, Tom I, 1838., Tom II, 1841.).

Користећи Јагеманову терминологију Ханс Грос (*Hans Gross*) је 1893. г. објавио своје познато дело „Приручник истражног судије” у коме је дао добро сређена знања за спровођење кривичне истраге. Велика му је заслуга да је обимно расправљао о могућности примене тадашњих савремених достигнућа науке и технике у истрази и појединим вештачењима. Тиме је знатно повећао интердисциплинарност истраге и указао на пожељан правац развоја. Трећем издању своје књиге 1899. г. дао је поднаслов „Као систем криминалистике” мада се није бавио детаљније питањима места криминалистике у систему кривичних наука. Л. Х. Франц фон Јагеман и Ханс Грос се могу сматрати „очевима” криминалистике.

Друга половина XIX века је доба великих кривичноправних кодификација у Европи. Тај процес је дао нов подстицај научном раду у кривичноправним дисциплинама, што је довело до дефинисања места криминологије и криминалистике и њихово укључење у кривичне науке. Оснивањем криминалистичких института (Лозана 1909. г., Грац 1912. г., итд.) криминалистика се коначно осамосталила.

3. Стручна знања у сузбијању криминалитета

Све до краја XVIII и почетка XIX века није тражено неко посебно стручно знање за вршење послова кривичног прогона. Све до формирања специјализованих органа за вршење послова правосуђа и државне управе, сазнавање чињеница везаних за кривична дела вршено је на основу тадашње опште културе и животног искуства. У највећем броју европских држава све до почетка XIX века није формирана стална специјализована организација за откривање и доказивање кривичних дела, која би свој рад заснивала на стручним знањима. Овакво стање је онемогућавало стручан рад на кривичном прогону. Те послове су обављали војне јединице стациониране у тврђавама и пандури, ноћни стражари или друго слабо плаћено особље локалних самоуправних органа. И једни и други су били подједнако неспособни за обављање послова кривичног прогона базиране на стручном знању.

Стручно знање добија на значају формирањем специјалних органа за борбу против криминалитета. Оно временом све више добија на значају и данас се може констатовати да је за ефикасан прогон неопходна *врхунска стручна спрема и примена научних достигнућа*. У делатности сузбијања криминалитета стално расте број активности за које је поред животног искуства и опште културе неопходно и стручно знање. Због тога је јако важно да се едукацији лица која учествују у сузбијању криминалитета посвети највећа могућа пажња.

Криминалистика има значајну улогу у сузбијању криминалитета, поред осталог и због тога што научна достигнућа из разних научних области сакупља, прилагођава, даље развија и предаје пракси ради коришћења у превентивној или репресивној делатности. Њихово укључење у криминалистички инструментаријум постаје са развојем науке и технике све сложенији задатак. Интеграција савремених, сложених научних достигнућа захтева научно засновану *адаптацију*, а даље *развијање* и усавршавање тих метода и научно засновану *истраживачку* активност.

У садашњем моменту научно-техничког развоја, овај задатак криминалистика може испунити ако у својству кривичне науке користи своје интердисциплинарне научне везе.

4. Структура криминалистике

Да би криминалистика могла успешно обавити своју интегрирајућу функцију неопходно је да њене *теоретске поставке* задовоље научне критеријуме и да њена *унутрашња структура* буде прилагођена и теорије и пракси. Прилагођавајући се овом другом захтеву у унутрашњем структурирању криминалистике могу се уочити две тенденције:

- раздвајање теоретског и практичног дела⁷
- формирање таквих структуралних јединица (нпр. криминалистичка тактика) који примењују криминалистичке методе и средства сагласно потребама и практичне примене и научних истраживања.⁸

Релативно јасна диференцијација појединих делова криминалистике је за неке ауторе био довољан разлог за њихово потпуно издвајања као посебних научних области. Такво схватање међутим губи из вида да поједини делови представљају конкретизацију и разраду општег предмета науке. Криминалистика није „прост збир разнородних садржаја већ целина у којој делови стоје у односу чврсте међусобне повезаности”.⁹

Пракса је показала да се ефикасно могу користити таква стручна знања, која се заснивају на објективним, провереним поставкама криминалистике и других наука. И стварања и развијање метода и средстава прогона, могуће је само коришћењем поставки криминалистике и других наука. У том погледу проток информација је од великог значаја.

- Између теорије и праксе прогона проток информација је узајаман:
- један правац: пракса, практична искуства – стручно знање – наука
 - други правац (повратна спрега): – наука – стручно знање – пракса.
- Оба правца су једнако важна.

5. Место криминалистике у систему наука

Већ је наглашено да криминалистика има истакнуто место и значајне функције у борби против криминалитета. Међутим тај сложени друштвени феномен због бескрајно великог броја фактора који утичу на њега, не може

⁷ Нпр. Kube – Schreiber криминалистику структурално раздвајају на: практичну криминалистику (збир метода и средстава који се користе у пракси), научну криминалистику (криминалистичке поставке проистекле из научних истраживања) и теоретску криминалистику (грана која се бави теоретским радом), видети: Kube-Schreiber, *Theoretische Kriminalistik, Handbuch für Praxis und Wissenschaft*, Tom I. Stuttgart-München, 1992. стр. 4.

⁸ Katona, *A kriminalisztika és a büny tudományok*, Budapest, 2002., стр. 68

⁹ Алексић-Миловановић, *Криминалистика*, Београд, 1994. стр. 26.

бити сузбијен са ослонцем само на достигнућа једне науке. Да би могла задовољити бројне и разнородне захтеве, криминалистика мора да заузме одговарајуће место у *систему наука* и мора да има разгаранате *везе* са другим наукама. Те везе обезбеђују, да на формирање криминалистичких правила и препорука не утичу само потребе праксе већ да се на конструктиван начин узму у обзир могућности и евентуалне забране повезаних научних грана.

а. Одређивање места криминалистике у систему наука

Одређивања места криминалистике у систему наука отежава, али не спречава њена разграната структура. Но мора се признати је питање лоцирања криминалистике у систему наука једно од највише дискутованих питања у криминалистичкој научној литератури.

Место криминалистике у систему наука се може одредити на основу различитих критеријума. Ниједан *није савршен нији има ојшће прихваћеног критеријума*. Чини се најсврхисходнијим да то мерило буде *задатак и предмет криминалистике*¹⁰. Задатак криминалистике је помагање правосуђу у борби против криминалитета. Предмет криминалистике је спречавање, откривање и доказивање кривичних дела и њихових учинилаца. Кривична дела су радње које имају одређени (*кривично правни*) значаја и повлаче одређене (најчешће) *кривичноправне последице*. Полазећи од тих поставки, криминалистика се може сврстати међу *друштвене науке*. У оквиру те групе *међу правне науке*, прецизније кривичне односно форензичне правне науке.

Оваквој систематизацији се могу упутити одређени приговори. Евидентно је да криминалистика у све већем броју користи достигнућа *еџактних наука* (хемије, физике, математике, биологије итд.)¹¹. Међутим примена научних метода различите природе је у функцији задатка и предмета криминалистике. Поред тога, криминалистика не прихвата механички методе и средства из природних техничких и других наука, него их прво прилагођава својим специфичним захтевима и задацима. Из ових разлога она се мора сврстати у *систем кривичних наука*.

б. Везе криминалистике са системом кривичних наука

Криминалистика се не може посматрати ван контекста друштвених односа и потреба друштва да се криминалитет искорени (што је засад иреалан захтев) или да се држи на неком подношљивом нивоу (што је много реалније).

¹⁰ Katona, *A kriminalisztika és a bünygi tudományok*, Budapest, 2002, стр. 69. сматра, да овај критеријум навише одговара практичним потребама.

¹¹ Имајући то у виду већина теоретичара сматра да криминалистика није правна наука. Тако Алексић-Миловановић, *Криминалистика*, Београд, 1994. стр. 24., сматрају да је криминалистика „чињенична (реална) наука чија се садржина не исцрпљује једино у њеним везама с правним наукама и правном праксом”.

Као наука, криминалистика се мора посматрати и у односу и садејству са другим наукама које за предмет имају криминалитет (кривично материјално и процесно право, криминологија и др.)¹²

Криминалистика чији је тачан обим и садржај предмет жућне дискусије у задњих сто година, већ од свог настанка заузима специфично место у систему кривичних наука. Са једне стране то је наука са изразитом оријентацијом на праксу. Са друге стране, обим знања обухваћено криминалистиком се стално и све брже повећава и мења.

Према критеријуму систематизације који се заснива на предмету и задатку науке у систем кривичних наука спадају науке које се баве феноменима криминалитета и његовим сузбијањем.

Ове науке имају бројне међусобне разлике, али им је заједничко да се баве феноменима који су у основи правне природе:

- криминалитетом
- кривичним правосуђем и уопштено узевши
- превентивном и репресивном борбом против криминалитета.

Међу предметима појединих кривичних наука налазе се како објективни феномени (поједина кривична дела или њихов збир-криминалитет), тако и субјективни (учиниоци појединих кривичних дела са својим психофизичким и социјалним особинама – мање или веће групе, или збир – криминалци) и друштвени токови и животни токови појединаца које резултирају извршењем кривичног дела.

Предмет кривичних наука је кривично дело као појединачна појава, учинилац као индивидуа и криминалитет као масовна друштвена појава што се као правни феномен безбројним нитима везује за друге друштвене појаве. Сагласно томе кривичне науке су везане безбројним везама за друге науке.¹³

аб. Криминалистика и кривично право

Кривично право и кривично процесно право су детерминирајући елементи система кривичних наука.

Историјски посматрано кривично право, кривично процесно право и криминалистика имају заједничко легислативно порекло у средњовековним кривичним законима. После долази до диференцијације. Прво се из кривичног права издваја кривично процесно право а нешто касније се формира и криминалистика као самостална наука. Кривично право и кривично процесно право и данас битно детерминише у суштини правну природу криминалистике и правне оквира њеног деловања.¹⁴

¹² То наглашава и наша литература, видети: Кривокапић, *Савремене тенденције у криминалистици*, ЈРКК, бр. 1/2001, стр. 52.

¹³ Katona, *A kriminalisztika és a bünygi tudományok*, Budapest, 2002, стр. 70.

¹⁴ Катона, *ibidem*.

Раније је у оквиру кривичних наука, поред науке кривичног права и кривичног процесног права, разликоване допунске и помоћне науке. У ове је убрајана криминалистика и криминологија.¹⁵ Савремена теорија система наука је напустила овакво рангирање наука, ослањајући се на самосталност и различитост наука, али тиме није умањен значај кривичног права. Међу самосталним наукама не може бити односа над-и подређености. Криминалистика је самостална наука са јединственим системом научног сазнања у коме се јасно уочавају предмет и метод истраживања и теоретске поставке. „Наука може бити помоћна само у односу на праксу која користи њена сазнања”.¹⁶

И поред њене самосталности, кривично право одређивањем услова кривичне одговорности и прописивањем појединих кривичних дела врши велики утицај на криминалистику. Одређује њен круг деловања. Објективна и субјективна обележја кривичног дела дају смернице криминалистима, које чињенице треба утврдити, а то утиче на одабир средстава и метода. Неке од њих кривично право забрањује. У савременом законодавству треба да постоји и повратна спрега. Приликом доношења прописа кривичног права треба у највећој могућој мери узети у обзир правила, препоруке и искуства криминалистике (и науке и праксе). То би требало да обезбеди ефикасно спровођење таквих норми у пракси.

бб. Криминалистика и кривично процесно право

Веза криминалистике и кривичног процесног права је евидентна и опште позната. Међутим она је дубља него што се обично мисли. Основни принципи кривичног процесног права имају капитални значај не само са аспекта праксе већ и криминалистичке теорије. Основно полазиште у теоријском фондирању различитих препорука и правила је, да оне морају бити у сагласности са тим принципима (у првом реду са принципом законитости и неповредивости личних права).

Важан и сложен задатак је усклађивање криминалистичких и правних правила у појединим случајевима. Криминалистички рад и процесна активност заснивају се на два различита мисаона процеса. Криминалистика на чињенично-научном, а процесна на нормативно-правном. Ова два метода треба ускладити, што није нимало лако јер се криминалистика користи методима врло различитих наука, које треба на специфичан начин прилагођавати већ унапред фиксираним процесним нормама. Велика практична важност овог проблема се најбоље може видети на следећем примеру: Једно од принципа кривичног поступка је да случају сумње чињенице треба тумачити у корист окривљеног (*in dubio pro reo*). Али то не сме да важи и за криминалисту и вештака који треба да

¹⁵ Тако Грубач, *Кривично процесно право – Увод и општи део*, Београд, 2002. стр. 64, у помоћне кривичнопроцесне науке сврстава Криминалистику, Судску медицину, Криминологију, Правну логику и Правну етику

¹⁶ Алексић-Миловановић, *Криминалистика*, Београд, 1994. стр. 25

раде сагласно правилима своје струке и да објективно утврђују чињенице без обзира у чију су корист.

Нарочито је важна веза између кривичног процесног права и криминалистичке тактике у погледу разраде норми и препорука које се односе на лична доказна средства.

У бројним земљама и англосаксонског и континенталног правног система из кривичног процесног права се издвојило доказно право. Научна дела из ове области могу допринети развоју криминалистике осавремењивањем метода оцене доказа. У САД је то већ довело до тога да се криминалистичка знања излажу везана за систем доказног права.

На криминалистику поред позитивноправних прописа, утицај врше и судски прецеденти и то не само у англосаксонском правном систему. Они се морају имати у виду у практичном раду. Дobar пример за то је забрана коришћења полиграфа у пресудама највиших судских органа у Немачкој.

Кад се расправља о вези кривичног процесног права и криминалистике мора се указати и на неке неуралгичне тачке. Брзи развој наука на које се ослања криминалистика стално шири могућности откривања и доказивања. Законодавство међутим не прати тај темпо из разних разлога, тако да процесноправни прописи често ограничавају или чак и спречавају коришћење нових, ефикасних метода. То отежава рад органа прогона нарочито у сузбијању врло опасних савремених видова криминалитета као што је организовани криминалитет (и разни његови облици), привредни криминалитет итд. Чврста веза криминалистике и кривичног процесног права је по природи ствари двосмерна, што значи да и криминалистика треба да утиче на процено право. Бојазан од могућих злоупотреба не сме да кочи законско прихватање савремених средстава. Они требају бити што пре законом дозвољени уз неопходне кривичноправне и процесноправне мере од могућих злоупотреба.¹⁷

ц. Веза криминалистике и природних наука

Један од разлога настанка криминалистике била је потреба примене достигнућа природних и техничких наука у кривичном поступку.

Примена природних наука имала је утицај и на унутрашњу структуру криминалистике. Важан критеријум поделе на тактику и технику се делом заснива и на примени метода и средстава које су пореклом из области друштвених односно из природних и техничких наука.

Набрајање природних и техничких наука од које је криминалистика презимала методе и средства било би најједноставније али најмање корисно.

Већу вредност има испитивање повезаности користећи квалитативне и квантитативне показатеље.

У *прву групу* спадају најмање вредне, случајне, *ад хок везе*, којих је безброј. Релативно често, али се ипак *ад хок* користе знања нпр. геологије, зо-

¹⁷ Тако и Кривокапић, *Савремене тенденције у криминалистици*, ЈРКК, бр. 1/2001, стр. 51.

ологије, металургије, ентомологије и сл. Они се примењују у криминалистици без нарочите адаптације. Сходно томе ни према вештацима се не постављају неки посебни захтеви. Треба да располажу знањем које је довољно да дају одговор на постављена питања.

У *другу групу* се могу сврстати научне области чија се достигнућа *редовно* користе у криминалистици. Чврста веза изграђена са овим наукама врши значајан утицај на обе стране.

Тако је дактилоскопија била изворно предмет изучавања анатомије. На овим сазнањима је изграђена посебна грана криминалистике. При томе, њу је криминалистика прилагодила својим потребама, израдила посебан систем и правила и вршила научна истраживања за своје потребе. Данас је већ изграђени аутоматизовани системи идентификације на бази папиларних линија.

У криминалистичку фотографију интегрисана знања из области оптике и фотохемије везане за фотографију. У трасологију су нпр. интегрисана анатомска знања о стопалу и техничка знања о производњи обуће. У криминалистичку балистику, техничка и балистичка знања о производњи и коришћењу ватреног оружја итд.

Тај интеграциони процес је понекад тако снажан и успешан да се *прекидају везе* са матичним наукама и даљи развој тече сагласно потребама криминалистике.

Трећу групу чине природне и техничке науке са којима је криминалистика у специфичној *симбиози*, јер постоје нека подручја која се подједнако везују и за криминалистику и за неку другу природну или техничку науку.

У криминалистичком раду се свакодневно користе знања из хемије, физике, математике, биологије (нарочито микробиологије), информатике, акустике итд. Као резултат специјализације и научног развоја формиране су криминалистичка хемија, физика, биологија информатика и акустика који се подједнако везују за и матично науку и за криминалистику.¹⁸ У току криминалистичког рада, у зависности од испитиваног објекта најчешће се морају користити методи разних научних подручја (нпр. код фалсификовања новца анализа папира, боја, средстава за фалсификовање итд.).

Примена ових метода по правилу захтева *високо стручно знање* које се *не може сћећи изван матичне науке*. Исто тако су тешко замислива научна истраживања, нарочито фундаментална одвојено од матичне науке.

Са друге стране, због специфичности примене ових знања у криминалистици, јавља се потреба за истраживањима чији је циљ да помогне адаптацију, прилагођавање потребама криминалистике. Ова истраживања се могу вршити уз сарадњу стручњака за криминалистику и стручњака за матичну науку. Задаци на прилагођавању и изградњи примењене науке су веома важни како за развој криминалистике тако и матичне науке. Специјални захтеви криминалистичке примене (нпр. количина узорка и времена потребних за анализу), захтевају из-

¹⁸ Постоје различити називи за та подручја у зависности од језичких и других фактора, али то не мења суштину.

градњу таквих метода у матичним наукама који могу касније бити примењени и у другим областима те науке.

III Главни смерови развоја криминалистике на почетку XXI века

1. Примат криминалистичке технике

Као што је већ речено, криминалистичка знања се све бржим темпом повећавању и мењају. Ове промене највише падају у очи на пољу криминалистичке технике која се ослања на природне и техничке науке и последица је есплозивног развоја тих наука у последњих неколико десетина година. Оваквог напретка на пољу криминалистичке тактике која се ослања у првом реду на друштвене науке, нема, нити се може очекивати у блиској будућности, због стања у матичним наукама. Са друге стране може се запазити, да се вредност података сакупљених методима криминалистичке *шактике* све чешће и успешније побија у току кривичног поступка, због извора, начина прибављања и степена аутентичности добивених информација. Позната је непоузданост исказа сведока и окривљеног, а ту су и многобројна ограничења, која проистичу из гаранцијалних одредаба законских прописа.¹⁹ Ефикасност криминалистике се украјњој линији доказује у судници. Светско је искуство да су *материјални докази*, чију аутентичност гарантују научни методи њиховог откривања и коришћења, представљају *главне доказе*. Ти „неподмитљиви сведоци” су главни адути органа прогона. Све јасније се исцртава тенденција да окривљени признају дело само ако постоје докази против њих који се темеље на достигнућима природних наука и технике. Сваки други (субјективни) податак (често са правом) се минимизира или доводи у питање.

Научни методи криминалистике имају много већу могућност примене у погледу материјалних него у обезбеђивању личних доказа.

Надаље, ако се анализирају методи криминалистичке тактике, може се закључити да се велики део, нарочито најсавременији методи, такође граде на достигнућима технике. Ту треба имати у виду у првом реду методе ис средства савременог увиђаја (коришћење компјутеризованих инструмената, ласера, невидљивих зрака за проналажење трагова, фиксирање изгледа лица места итд.) затим разне методе криминалистичке идентификације (АФИС, биометријски методи) профилирања, криминалистичке анализе, криминалистичког мапирања и инструментално откривање лажи, др²⁰. Они се без савремене информатичке технологије не могу замислити.

¹⁹ У САД се може запазити тенденција да са позивом на фер поступак а приори ставља под знак питања употребљивост исказа окривљеног лишеног слободе.

²⁰ О тим методима видети више: Фејеш, *Савремени криминалијетш и доказно право*, Нови Сад, 2002. г.

У крајњој линији оно што остаје у правом смислу метод криминалистичке тактике, што се никад (или бар не у догледно време) не може заменити техничким средствима је планирање и организовање криминалистичког рада, анализа и синтеза прибављених података и сл. у крајњој линији размишљање и интуиција.

У мери у којој се развијају матичне природно-математичке и техничке дисциплине у тој мери се развија и криминалистичка техника. Може се запазити да се све више скраћује време потребно да се неко достигнуће пресади у криминалистику. Сасвим је извесно, да се на пољу друштвених наука не може рачунати на такав темпо развоја.

Мора се напоменути још и то, да нема никаквих шанси за сузбијање најопаснијих видова савременог криминалитета као што су организовани криминалитет и тероризам, привредни криминалитет, компјутерски криминалитет и сл. без коришћења најсавременијих техничких средстава.

На основу изложеног, намеће се закључак да криминалистичка техника постепено стиче *примат* у савременој криминалистици.

2. Минуцијација

Општа је тенденција према неким ауторима²¹ да се криминална елита прилагођава новим криминалистичким методима. Како криминалистичка техника постаје способна да прибавља информације из све мање количине материјала од којих се састоје трагови, тако и учиниоци настоје изградити такву методику извршавања својих дела да оставе што мање материјала погодног за криминалистичка вештачења и анализе.

Али ни коришћење најсавременијих метода не значи у глобалном смислу, да прогон има предност и иде испред тактике и технике криминалаца. Старо је искуство да прогон, што се метода и средстава тиче, увек каска за криминалцима. Криминална методологија је досад била и засад остала развијенија и богатија од метода и средстава прогона.

Због тога он мало материјала што остане иза учиниоцима све више добија на вредност и усмерава развој криминалистичке технике у правцу даље минуцијације.

3. Интернационализација

Опште је познато да савремени криминалитет више не познаје државне границе. Процес глобализације прибављања профита одвија се како у легалној тако и нелегалној сфери. Због тога и прогон нужно мора бити све више интернационализован. Све земље имају интерес за међународну сарадњу. И то како на плану прогона тако и у домену науке о сузбијању криминалитета тј. крими-

²¹ Fenyvesi, A XXI. századi büntető-tudomány nemzetközi tendenciái, Magyar Tudomány, br. 6/2004, стр. 761-765

налистике. Први облик се огледа у међусобном информисању, организовању заједничких акција итд. а други у изради комплексних стандардизованих поступака откривања и доказивања. Са тим у вези се показује нужност повезивања и координације истраживачког рада и базе података и узорача (оружја, лакова ауто гума итд.).

4. Компјутеризација

Компјутеризација је обележила крај XX века и на општем друштвеном плану тако и у погледу криминала и криминалистике. Рачунар се јавља као значајно средство и у оквиру криминалитета и у на плану прогона.

Коришћење рачунара у криминалне сврхе намеће обавезу изградње одговарајуће криминалистичке методике за откривање и доказивање ових кривичних дела. Са друге стране криминалистика је добило моћно средство за обављање својих задатака.

Рачунар се може свестрано искористити како у откривању и доказивању појединих конкретних случајева тако и за истраживања, вођења евиденција, комуникацију итд.

Сваки субјект прогона вреди толико колико има информација. Компјутеризација је довела до настанка огромне масе информација. Међутим од тога праву вредност имају само релевантни, квалитетни подаци. То значи да се огромна маса података у компјутерским базама мора анализирати, комбиновати и тако доћи до релевантних. Не ретко наступа прадоксална ситуација, да се иза огромне масе општих, крије недостатак специфичних података.

Јавља се потреба за међународним повезивањем база²² и стандардизацијом података. Ово друго се суочава са озбиљним тешкоћама због различите правне регулативе између држава. Али ће нужда натерати државе на компромисе и еластичнији приступ овом проблему, па се може очекивати напредак и у том погледу бар у Европи.

Компјутеризација је донела бројне нове и ефикасније методе откривања и доказивања како на пољу технике тако и тактике.²³

5. Специјализација

Количина криминалистичких знања се до данас толико повећао да вјероватно нема стручњака који познаје сва криминалистичка средства и методе. Велика количина знања нужно усмерава у правцу специјализације. Што су на вишем нивоу знања, методи и средства појединих подручја криминалистике, то ће

²² Та идеја се оставрује у оквиру организација као што су *Interpol*, *Europol*, *EuroJust*, *Eurodac*, *Шенгенски информациони систем* (SIS), који омогућавају брзу размену информација, нпр. у однесу на украдено возило.

²³ О неким савременим методима видети: Фејеш, *Савремени криминалистеи и доказно право*, Нови Сад, 2002.

мањи број подручја моћи бити обухваћено знањем једног човека. Развој неминовно указује на миниалан број подручја тј. на једно. У будућности ће дакле, један човек моћи да влада знањем на задовољавајућем нивоу само једног подручја криминалистике (нпр. балистике), с тим да ће највероватније на многим подручјима бити потребна још и ужа специјализација.

6. Приватизација

Специјализација је утицала да се на појединим ужим подручјима криминалистике јавља приватни сектор. Најчешће се ради о проактивној, пределиктној делатности (надзор, чување појединих објеката лица, обезбеђење неких догађаја и сл.), али се јављају и приватни специјалисти појединих подручја криминалистике (нпр. балистике). Њихов продукт, повећан степен безбедности односно стручни налаз и мишљење се јавља као специфична врста робе на специфичном делу тржишта²⁴.

Скоро све развијене државе су схватиле да им је неопходна помоћ у борби против све више растућег и грубљег криминалитета. Због тога приватни субјекти делују као нека врста „продужене руке државе”, обављајући функцију заштите грађана, што је раније био монопол државе, као делатност од општег интереса. Између приватног и државног сектора се развија конкуренција што у крајњој линији само користи криминалистици.

IV Закључна разматрања

Савременом криминалитету друштво се може *ефикасно* супротставити само изграђивањем савременог система превенције и откривања и доказивања кривичних дела. У том систему је неопходно координарано деловање великог броја разних субјеката. Веома важну улогу у том систему имају органи и организације чија је професионална делатност усмерена на сузбијање (превенцију и репресију) криминалитета. Такав савремени систем треба да буде изграђен на научним основама. Зато наука треба да има наглашен значај и одговорност. У првом реду кривичне науке, међу којима криминалистика заузима истакнуто место. Криминалистика треба да изгради (аутономно или преузимањем и прилагођавањем из других научних области) савремене методе и средства за ту борбу. У том систему модерна техника је само један али веома важан фактор. Адекватан начин савременог образовања стручних кадрова је од капиталног значаја за узградњу и функционисање таквог система. Изградња таквог система се међутим суочава са знатним тешкоћама објективне и субјективне природе.

²⁴ О томе више Фејеш, *Положај полиције у јавној држави-проблем контроле полиције*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, бр. XXXVI (1-3 /2002) стр. 251-275.

Најкрупнија објективна тешкоћа су свакако ограничена материјална средства. Изграђивање савременог система сузбијања криминалитета (система превенције, откривања кривичних дела, правосуђа, извршења крив. санкција итд.) захтева велика материјална средства. Савремена техника и обука стручњака је веома скупа.

Но поред објективних ту су и бројне субјективне тешкоће.

Присутна је недовољно стручна оспособљеност великог броја носилаца правосудних функција. За квалитетан и ефикасан рад у кривичном правосуђу у савременим условима неопходно је интегрално знање кривичних наука а не само познавање кривично-материјалних и процесних одредаба. Нарочито непознавање криминалистике може утицати на квалитет рада носилаца правосудних функција. Питање је како може судија квалитетно утврдити све околности кривичног дела, на шта је иначе обавезан, ако не познаје ни на елементарном нивоу одговарајући криминалистичко-научне методе?²⁵ Како ће обавити тежак и одговоран задатак утврђивања *истине* на шта га процесна норма обавезује, и донети на основу тога закониту, правилну и правичну пресуду?

Криминалистика је на правним факултетима по правилу изборни предмет и може се лако десити да студент, будући носилац кривично-правосудних функција, стекне диплому а да не добије *никакво* криминалистичко образовање. У повољнијем случају, ако студент, будући судија, тужилац одабере тај предмет може стећи *основна, минимална* знања. Наиме, због малог фонда часова, методске јединице наставних програма се морају излагати буквално у телеграфском стилу, значи само најосновније. Тај минимум знања би требало ширити и продубљавати. Због тога би било оправдано, да именовану за судију или јавног тужиоца претходи потпунија едукација из криминалистике²⁶. Одговарајуће курсеве би могли организовати удружења судија, правни факултети, министарство правде, итд.

Студенти би стицали више криминалистичког знања изменама наставних планова правних факултета. Сврставањем криминалистике међу *обавезне* наставне предмете²⁷ ниво знања криминалистике би се највероватније знатно побољшао. То наравно не би искључивало потребу даљег усавршавања тако стеченог знања у току каријере.

Могуће су и друге опције, примера ради да услов за именовање за судије или тужиоца буде положен испит из криминалистике у току студија. На тај начин, ако криминалистика и остане необавезан предмет на већини правних факултета, студенти који имају амбицију да раде у правосуђу били би мотивисани да полажу испит из тог предмета. Криминалистика би могла да уђе у програм правосудног испита итд.

²⁵ Аутору је један адвокат испричао случај, да га је један судија питао да ли је идентификација на основу папиларних линија поуздана.

²⁶ За то се залаже и Кривокапић, *Савремене тенденције у криминалистици*, ЈРКК, бр. 1/2001, стр. 60.

²⁷ То је препорука Интеркатедарског састанка катедара кривичноправних наука правних факултета у СЦГ, у Новом Саду, 2003. г.

Највероватније због незнања, у знатном делу кривичног правосуђа превалада схватање да је криминалистика искључиво полицијска наука. Тј. нека наука „нижег ранга” или да уопште и није наука већ полицијска вештина, „недостојна” за судију, који треба да буде стручан за правне норме а полицијске ствари да препусти полицији. Последица таквог става је и неспремност судија да стекну или продубе криминалистичка знања и примене криминалистичке методе бар у оној мери колико их на то обавезују кривично-процесни прописи. Међутим, овакво схватање је очигледно погрешно. Судији кривичару а поготово јавном тужиоцу, није довољно искључиво правно знање. Оцењивање само правне стране прибављених доказа је инвалидно јер је једнострано. Узимају се у обзир само правни елементи. Без познавања суштине и вредности криминалистичких метода помоћу којих је доказ прибављен, не може се извести поуздан закључак о стварној, чињеничној вредности доказног материјала. Тако остаје неизвесно и испуњење обавезе утврђивања (материјалне) истине. По логичном реду, прво треба утврдити (истинито) чињенице, то је основа, а тек после тога дати њихову правну оцену. У том раду је подједнако важан и правни и криминалистички аспект ствари. Та два аспекта представљају заправо дијалектичко јединство форме и садржаја.

Инертност, неажурност законодавца је такође значајан ограничавајући фактор. Наш законодавац се врло тешко одлучује да шири законске оквире и укључи у доказна средства нова достигнућа криминалистике. Дobar пример за то је тајно прислушкивање које је постало легално средство прибављања доказног материјала тек новим Закоником о кривичном поступку. Бојазан од евентуалне злоупотребе и опасности по људска права не може никако оправдати њихово искључење из кривичног поступка. Узрок неповерења и страха од новина је најчешће њихово недовољно познавање, а то није довољан и оправдан разлог за њихово одбацавање. Требало би бити обрнуто, да напредак криминалистике врши утицај на кривичнопроцесно законодавство, да нова достигнућа што пре буду укључена у процесне норме. Већ је горе истакнуто да однос криминалистике и кривичног процесног права треба да се заснива на принципу повратне спреге: да закон утиче на криминалистику и обрнуто, криминалистика на закон. Засад много више долази до изражаја онај први део међусобног односа. Потребно је да усклађивању односа криминалистике и кривичног процесног права свој допринос да и законодавац укључивањем криминалистичких садржаја у закон о кривичном поступку.

Друштво које има амбиција да се *ефикасно* бори против модерног криминалитета мора органима прогона дати на располагање савремена средства. Без тога они су немоћни и не може се од њих ни очекивати неки спектакуларни резултати. Према томе, средства и методи криминалистике базирана на савременим научним достигнућима се не смеју одбацити због могућности злоупотребе и потенцијалне опасности за људска права. Они морају наћи своје место у кривичном поступку уз неопходне ограничења која ће штити људска права и одговарајућих одредаба за спречавање злоупотреба. И у овом погледу треба наћи разумну равнотежу између интереса кривичног прогона и заштите права и слобода грађана.

*Ištvan Feješ Ph.D., Associate professor
Novi Sad School of Law*

Place and role of criminology within the system of criminal sciences and its development perspectives

Abstract

The author bases his views upon the assumption that criminology may perform its role in the combat against crime only as a part of the system of criminal sciences. A significant part of this paper has been dedicated to determination of the place criminology occupies within the system. A great deal of the paper deals with interrelation between criminal law and criminal procedure. Relation between criminology and sciences has been elaborated as well.

In the third part of his piece, the author elaborates concisely, in six points, development tendencies of early 21st century criminology.

Closing remarks call for improvement of knowledge judges and public prosecutors possess on criminology, since it is a prerequisite for a lawful and high-quality furtherance of criminal justice.

The author proposes also that new scientific achievements be introduced into evidence used in criminal procedure, subject however to certain limitations aimed at preservation of fundamental civil rights and freedoms and prevention of misuse.